

TÜRK BASININA GÖRE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KUTÜ'L AMÂRE ZAFERİ

Doç. Dr. Barış METİN*

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Kasım 1914 tarihinden itibaren Basra Körfezi üzerinden hareketle Bağdat'ı işgal etmek üzere Şattül Arap bölgesine asker çıkarmasıyla Irak Cephesi'nde çarpışmalar başlamıştır. Bölgedeki Türk birliklerinin İngiliz taarruzu karşısında Bağdat şehri yakınlarına kadar kısa sürede geri çekilmesi ve Selman-ı Pak bölgesinde tutunması ile Irak cephesindeki savaşın gidişatı değişmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin merkezi Bağdat'ta olan VI. Ordu'yu teşkil etmesi ve bölgeye yeni kuvvetlerin gönderilmesi sonucu Selman-ı Pak savaşlarında General Towsed'in başında bulunduğu İngiliz kuvvetleri ağır bir yenilgi alarak geri çekilmeye başlamış ve Dicle Nehri'nin çevrelediği Kutü'l Amare şehrine sığınmak zorunda kalmışlardır. Söz konusu şehirde kuşatma altında mahsur kalan İngilizleri kurtarmak için gönderilen askeri birliklerin de Felâhiye bölgesinde mağlup olması ile zaten yiyecek ve erzak sıkıntısını hat safhada yaşayan General Towsend, yaklaşık 13,3000 mevcutlu birliği ile Türk ordusunun başında bulunan Halil (Kut) Paşa'ya teslim olmak zorunda kalmıştır.

Bu makalede yukarıda kısaca belirtilen gelişmeler, Kutü'l Amare'nin Türk Ordusu'nca ele geçirilmesi ve sonrasında ortaya çıkan gelişmeler dönemin Türk basınına yansıdığı şekliyle anlatılmaya, ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler; Birinci Dünya Savaşı, Kutü'l Amare, General Towsend, Irak, Halil Paşa. Selman-ı Pak, Felâhiye.

Giriş

a. Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nin Açılması ve Kutü'l Amare;

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nin İngiltere tarafından açılmasında diğerlerine göre daha önemli olan üç temel etken bulunmaktadır. Birincisi, Basra Körfezi'nden hareketler Bağdat'ı ele geçirmek ve böylece Musul bölgesinde bol miktarda bulunan petrol kaynaklarına sahip olmak. İkincisi; İngiliz emperyalizminin kalbini oluşturan Hindistan'ın deniz ve karayolu güvenliğini sağlamak. Üçüncüsü ise; Hindistan gibi İngiltere'nin idaresi altında bulunan veya Arap coğrafyasında, İran'da,

* Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

Afganistan'da yaşayan Müslümanlar üzerinde Osmanlı Devleti'nin ve Almanya'nın Cihat yoluyla nüfuzunu arttırma çabalarına engel olmaktadır¹. Yukarıda ifade edilen nedenlerle İngiltere, 3 Kasım 1914 tarihinde Basra Körfezi'ndeki Fav'ı işgal etmiş, buradan da Bağdat'a doğru ilerlemek üzere 8-10 Kasım 1914 tarihleri arasında Şattül Arab bölgesine doğru yönelmiştir.²

Fırat ve Dicle nehirlerinin denize döküldüğü Şattül Arap bölgesinden, nehir yolu kullanılarak yapılan İngiliz taarruzu karşısında başarılı bir savunma gücü oluşturamayan bölgedeki Türk birlikleri, kuzey istikametinde Kurna Şehri'ne kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Civardaki Arap aşiretlerinin de önemli ölçüde desteğini alan İngilizler, 23 Kasım 1914 tarihinde Basra'yı işgal ettikten sonra Kurna'ya doğru taarruz etmişler ve 9 Aralık 1914 tarihinde bu şehri işgal etmişlerdir.³

İngilizlerin kısa süre içinde Basra'dan kuzey istikametinde Bağdat'a doğru ilerlemesi ve bu dönemde Arap aşiretlerinin önemli bir kısmının İngiltere ile birlikte hareket etmesi bölgede yaşananlara dair Osmanlı Devleti'ni önlem almaya sevk etmiştir⁴. Özellikle Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Trablusgarb'da çalışmalarını yakından bildiği, daha önceki yıllarda görev yaptığı Irak bölgesindeki aşiretler arasında büyük bir nüfuzu olan ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın⁵ önemli isimlerinden olan Süleyman Askeri Bey'i⁶, o tarihe kadar Irak ve Havalisi Kumandanlığı görevini yürüten Cavit Paşa'nın yerine tayin etmiştir⁷.

Süleyman Askeri Bey, görevi devraldıktan sonra cephedeki hazırlıkları tamamlamış ve 12 Nisan 1915 tarihinde Basra'yı ele geçirmek için İngilizlere karşı taarruz emri vermiştir. Ancak bu harekât sırasında Türk ordusuyla beraber çarpışan bazı Arap aşiretlerinin dağılması sonucu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fırsatı

¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 1984, s. 112.

² Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Barış Metin, *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyası'nda Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s. 44.

³ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, C.II, İstanbul 1991, s. 391.

⁴ Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'ndeki gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918*, Vadi Yayınları, Ankara 2004.

⁵ Teşkilat-ı Mahsusa hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., Vahdet Keleşyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu 1914-1918*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

⁶ Süleyman askeri bey ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Vahdet Keleşyılmaz, "Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal", *Türkler*, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 316-320.

⁷ Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", *1914'ten, 2014'e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu 20-21 Kasım 2014 İstanbul*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul 2014, s. 395.

kaçırmak istemeyen İngiliz kuvvetleri 14 Nisan günü karşı saldırıya geçerek Şuayyibe Şavaşı olarak adlandırılan çarpışmalar sonrasında Türk birliklerini Hamisi Şehri'ne doğru geri çekilmeye zorlamıştır. Bu askeri başarısızlığı kabul edemeyen Süleyman Askeri Bey, 14 Nisan günü bir buhran sonucu canına kıymıştır⁸. Sonraki günlerde Irak ve Havalisi Kumandanlığı'na kısa süreliğine Mehmet Fazıl Paşa atanmış, fakat ilerleyen günlerde onun yerine ise Albay Nurettin Bey (Sakallı) tayin edilmiştir⁹.

Yaklaşık aynı zamanlarda İngiltere de bölgedeki komuta kademesinde önemli bir değişiklikler yapmıştır. Irak seferinin ilk günlerinden İngiliz kuvvetlerinin başında görev yapan General Barret, Nisan 1915 tarihinde istifa etmiştir. Bunun üzerine yerine General Sir Charles Vere Ferrers Townshend atanmıştır¹⁰.

b. Kutü'l Amare Kuşatmasına Giden Süreç;

General Towsend, göreve başladıktan sonra 31 Mayıs 1915 tarihinde Kurna Şehri'nden kuzeye doğru taarruza geçmiştir. Güçlü İngiliz taarruzu karşısında cephede tutunamayan Türk kuvvetleri, Kutü'l Amare'ye çekilerek burada savunma hattı kurmaya karar vermişlerdir. Ancak 27 Eylül 1915 tarihinde başlayan İngilizler saldırısı karşısında Kutü'l Amare'de tutunamayan Türk ordusu, Bağdat'a seksen km. uzaklıkta bulunan Aziziye Şehri'ne doğru kuzey istikametinde geri çekilmek zorunda kalmıştır. Nitekim Kutü'l Amare şehri de 29 Eylül 1915 tarihinde İngilizlerce işgal edilmiştir¹¹.

Irak ve havalisi kumandanı Nurettin Bey, Kutü'l Amare'nin kaybedilmesinden sonra, Bağdat ile Aziziye arasında bulunan Selman-ı Pak'ta birliklerini konuşlandırarak, İngilizlerle bu bölgede savaşmaya karar vermiştir. 22 Kasım 1915'de Selman-ı Pak üzerine İngilizlerin taarruza geçmesi ile bölgede çarpışmalar başlamıştır.

Bu dönemde Türk ordusunun çeşitli cephelerinden bu bölgeye asker sevk edilmesi ile savaş gücü artan Türk Ordusu, ilerleyen günlerde o havalide yapılan

⁸ Ali İhsan Sabis, a.g.e.s, 394.

⁹ Zekeriya Türkmen, a.g.m., s. 398.

¹⁰ Edward J.Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l Amare ve Filistin Cephesi*, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s.123-124.

¹¹ Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Genel Kurmay ATASE yayınları, Ankara 1997., s. 180. Ayrıca Kutü'l Amare'nin düşmesi sonrası Irak ve İran havalisindeki gelişmelerle ilgili bkz., Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım III, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1991, s. 160-161.

savaşlarda üstün bir başarı göstermiş ve İngiliz taarruzunu durdurmayı başararak karşı saldırıya geçmiştir. Bu durumda İngiliz komutan Towsend, çaresiz olarak ordusuna geri çekilme emri vermiş ve Towsend'in komutasındaki birlikler, önemli kayıplar vererek 3 Aralık 1915 tarihinde Kutü'l Amare'ye sığınmak zorunda kalmışlardır¹². Türk ordusu ise takibi sürdürerek Kutü'l Amare'ye yaklaşık olarak elli kilometre mesafede bulunan Şeyh Said bölgesine kadar gelerek Towsend ile bölgedeki diğer İngiliz kuvvetlerinin birleşmesini engellemek için ara bölgeye yerleşmiştir¹³. 5 Aralık 1916 tarihinden itibaren ise Kutü'l Amare Türk ordusunca muhasara altına alınmıştır.

Selman-ı Pak zaferi sonrası Irak'taki Türk ordusunun idari yapısında çeşitli nedenlerle değişiklik yapılmıştır. Bu dönemde Irak, İran ve Hindistan bölgesinden sorumlu VI. Ordu oluşturulmuş ve bu ordunun başına da Alman Colmar Von Der Goltz (Golç) Paşa atanmıştır. Goltz Paşa, 7 Aralık 1915 tarihinde Bağdat'a gelerek görevine başlamıştır¹⁴.

c. İngilizlerin General Towsend'i Kurtarma Çabaları ve Teslimiyet;

Yukarıda da ifade edildiği gibi, İngiliz kuvvetleri 3 Aralık 1915 tarihinde Kutü'l Amare kalesine sığınmak zorunda kalmışlardır. Üç tarafı Dicle Nehri tarafından çevrilen ve geniş yarım ada şeklindeki şehrin kalesinde mahsur kalan General Towsend'in birliği bu tarihten itibaren Türk topçularının yoğun baskısı altında kalmıştır.

İngiltere'nin Irak ordusu kumandanı olan General Sir John Nixon, Kutü'l Amare'de mahsur kalan İngiliz kuvvetlerini kurtarmak için harekete geçerek General Aylmer'i Dicle Ordusu Kumandanlığı'na tayin etmiştir. Aylmer de vakit kaybetmeden 3 Ocak 1916 tarihinde Basra bölgesinden Kutü'l Amare'ye doğru hareket etmiştir. 7 Ocak 1916 tarihinde General Aylmer birlikleri ile Türk kuvvetleri arasında çatışmalar başlamıştır¹⁵.

Bu dönemde Irak'taki Türk birliklerinin komuta kademesinde özellikle Irak ve havalisi kumandanı Nurettin Bey ile VI. Ordu kumandanı Goltz Paşa arasında çeşitli

¹² Zekeriya Türkmen, a.g.m., s. 405-406.

¹³ Mücahit Özçelik, "Kut'ül Amare Zaferinin Türk Basınına Yansımaları", *Turkish Studies*, C. 10/9, Ankara, Yaz 2015, s. 373.

¹⁴ Zekeriya Türkmen, a.g.m., s. 408.

¹⁵ Zekeriya Türkmen, a.g.m., s. 412.

anlaşmazlık yaşanmış ve nihayetinde Nurettin Bey istifa etmiştir. Yerine ise Albay Halil Bey (Kut) atanmış ve 13 Ocak tarihinde görevine başlamıştır. Aynı dönemde İngiltere'nin Irak seferi Kumandasında da bir değişiklik yapılmış ve General Nixon görevinden alınarak ve yerine General Percival tayin edilmiştir¹⁶.

Kutü'l Amare kalesinde Türk kuvvetlerinin muhasarası altında kalan General Townsend'in askerlerini kurtarmak için bölgeye gönderilen İngiliz birlikleri, 21 Ocak 1916 tarihinde yeniden saldırıya geçmişlerdir. Birinci Felâhiye Muharebesi olarak adlandırılan ve şubat ayı boyunca devam eden çarpışmalarda İngiliz ordusu her hangi bir başarı elde edememiştir. 8 Mart 1916 tarihinde İngilizler bir kez daha taarruz etmişler fakat Türk mukavemetini kıramamışlardır. Bunun üzerine General Aylmer görevden alınmış ve yerine General George Gorringe tayin edilmiştir.¹⁷

Gorringe idaresindeki İngiliz birlikleri, 5, 12, 22 Nisan 1916 tarihlerinde Felâhiye Savaşları olarak bilinen ve peş peşe gerçekleşen hücumlara rağmen, Türk ordusunun savunma hatlarını aşip Kutü'l Amare'de mahsur bulunan Townsend'e yardım ulaştırmayı başaramamışlardır.

Bu arada Osmanlı VI. Ordusu Kumandanı Goltz Paşa, 18-19 Nisan 1916 gecesi Bağdat'ta tifüs nedeniyle beklenmeyen bir şekilde hayatını kaybetmiştir¹⁸. Söz konusu yeni durum üzerine VI. Ordu kumandanlığına rütbesi tuğgeneralliğe yükseltelen Halil Paşa tayin edilmiştir¹⁹.

3 Aralık 1915 tarihinden beri Kutü'l Amare'de mahsur bulunan, gıda ve erzak sıkıntısı hat safhaya ulaşan General Townsend'i kurtarmaya dair askeri girişimler neticeye ulaşmayınca İngilizler; 24 Nisan 1916 günü Felâhiye'den nehir yoluyla ve gece karanlığından istifade ederek Kutü'l Amare'ye ulaştırmak üzere içi yiyecek ve malzeme dolu bir gemiyi yola çıkarmışlardır. Söz konusu gemi Türk askerleri tarafından ganimet olarak ele geçirilmiş ve gemiye "kendi gelen" ismi verilmiştir.

¹⁶ Mahir Küçükvatan, "İngiliz Basınında Osmanlı'nın Kutü'l Amare Zaferi", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.XIII/26, Bahar Sayısı, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay. İzmir, 2013, s.67.

¹⁷ Zekeriya Türkmen, a.g.m., s. 415.

¹⁸ Barış Metin, a.g.e., s. 107.

¹⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak, İran Cephesi*, C. III-I, Genel Kurmay ATASE Yay. Ankara 1979, s. 834.

Kutü'l Amare'ye nehir yoluyla da ulaşamayan İngilizler, hava yolu vasıtasıyla Kutü'l Amare'ye yiyecek ikmalı yapmaya çalışmışlar, ancak Türk birliklerinin İngiliz uçaklarını düşürmesi ile çabalar da amacına ulaşamamıştır²⁰.

Tüm bu girişimlerin neticesiz kalması üzerine, Kutü'l Amare'de mahsur bulunan General Towsend'in kurtulma ümitleri kırılmış ve 29 Nisan 1916 tarihinde Türk kuvvetlerine şehri teslim etmeyi ve askerleriyle beraber esir olmayı kabul etmiştir²¹.

General Towsend'in ifade ettiğine göre²²; Kutü'l Amare kuşatması sonrasında Türk birliklerine teslim olan İngiliz birliği; 5 general, 232 İngiliz subayı, 2592 İngiliz askeri, 204 Hintli subay, 6988 Hintli ve öteki İngiliz sömürge askeri, 3248 silahsız olmak üzere 13.309 kişiden ibarettir.

1. Kutü'l Amare'nin Türk Ordusu'na Tesliminden Önceki Gelişmelere Dair Türk Basınına Yansıyan Haberler²³;

General Towsend'in birliğiyle beraber muhasarası altındaki Kutü'l Amare şehrinde mahsur kalması, İngiliz Irak Seferi Kumandanlığı'nın Towsend'i kurtarmaya dair faaliyetleri, bölgedeki Türk kuvvetlerinin durumu hakkında dönemin Türk basınında pek çok makale, haber, kroki, fotoğraf ya da resmi tebliğ yayınlanmıştır. Bu konulara dair gazetelerde yer alan yayınları üç şekilde sınıflandırabiliriz. Birincisi Kutü'l Amare'de muhasara altında bulunan General Towsen'i kurtarmak için bölgeye gönderilen İngiliz kuvvetleriyle Türk Ordusu arasında gerçekleşen savaşlara dair haberler. İkincisi; Irak cephesi ve özellikle Kutü'l Amare'de yapılan yanlışlıklar ile ilgili İngiliz basınında yer alan Türk kamuoyunu memnun edecek haberlerin aktarılması.

²⁰ Charles V.F. Townshend, Irak Seferi ve Esaret, s. 560.

²¹ Zekeriya Türkmen, a.g.m., s. 421.

²² Zekeriya Türkmen, a.g.m., s. 423.

²³ Türk ordusunun Birinci Dünya Savaşı'ndaki önemli başarılarından biri olan Kutü'l Amare Zaferi'ne dair Türkiye'deki bilimsel yayınların henüz arzu edilen düzeye ulaşmadığı yönünde kanaat hâkimdir. Bununla birlikte son zamanlarda -Birinci Dünya Savaşı'nın pek çok cephesinde olduğu- gibi Kutü'l Amare Zaferi'ne yönelik de nitelikli çalışmaların yayınlanıyor olması göz ardı edilmemesi gereken gelişmelerdendir. Bu makalenin kaleme alınması öncesi yaptığımız literatür taraması safhasında gördüğümüz ve kaynakları itibarıyla Türk basınına tarandığı ilk çalışmalardan biri olarak değerlendirilebilecek Doç. Dr. Mücahit Özçelik'in bilimsel çalışması olan ve Turkish Studies dergisinde yayınlanan "Kut'ül Amare Zaferinin Türk Basınına Yansımaları" başlıklı yazısı da bahsedilen türde yayınlar arasında görülmektedir. Kaleme aldığımız bu makalede ise; konuya dair dönemin basınına yansıyan haber, makale, fotoğraf ve krokiler arasında, olabildiği kadar henüz değinilmeyen yönlerini ortaya çıkarmayı hedefledik. Ancak çalışmamızın temel kaynağını oluşturan İkdam ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde Kutü'l Amare zaferi ile ilgili yer alan ve bilimsel bir çalışmada bahsedilmesi zaruri olarak değerlendirilen kimi haberlere de daha önce ele alınsa dahi yeniden yer vererek metinde konu bütünlüğünü gerçekleştirmeyi hedefledik.

Üçüncüsü ise; Kutü'l Amare ve havalisinde gerçekleşen çarpışmaları bölgelerin haritalar, krokiler, bu civardaki önemli şehirlerden bazılarının fotoğrafları, bölgede çarpışan kuvvetlerin komutanlarına ait fotoğraflar.

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve özellikle Kutü'l Amare ile ilgili Türk basınına yansıyan yayınlara daha çok İkdam ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde rastlamak mümkündür²⁴. O nedenle çalışma konumuzda müracaat edilen kaynakları daha çok bu iki gazete oluşturmuştur.

Söz konusu gazetelerde Mart 1916 tarihinden itibaren Irak Cephesi ve özellikle Kutü'l Amare ile ilgili haberlerin neredeyse her gün yayınlanmaya başladığını görmek mümkün. Örneğin İkdam Gazetesi; 18 Mart 1916 tarihinde "*Cephe-i Irak'ta İngilizler Felâhiye'den Ricaate Başlıyorlar!*"²⁵ şeklindeki başlıkla konuyu gündeme getirmiştir. Daha sonra büyük puntolarla yazılan "*Kütü'l Amare Mahsurlarının Teslim-i Silah Etmesi Arifesinde miyiz?*" sorusu okuyuculara yöneltilerek, sonrasında ise yazının içeriğine geçmiştir. Bu haberin yayınlandığı sütun içerisinde General Townsend ve ordusunun esir bulunduğu Kutü'l Amare şehrini ve 24 Şubat 1916 tarihinde yapılan Felâhiye Savaşlarının meydana geldiği sahayı gösteren harita da bulunmaktadır. Haberin devamında ise; Felâhiye Savaşlarına dair bilgiler okuyucuya aktarılmıştır. 24 Şubat tarihinde vuku bulan muharebede İngilizlerin yenildiği ve Dicle Nehri'nin her iki sahilinden ricata (geri çekilmeye) başladıkları belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu savaşlarda İngiliz kuvvetlerinin kumandanı olan General Aylmer'in, Kuttü'l Amare'ye doğru yaptığı ve bu şehirde mahsur bulunan General Townsend'i kurtarmayı amaçlayan taarruzların, Türk Ordusu'nun üstün mücadelesi ile sonuçsuz bırakıldığı bilgisi okuyucuya aktarılmaktadır. Bu haberin son bölümünde ise; bir gün önce yayınlanan ve esasen Londra'dan aldıkları bir telgrafa atıf yapılarak; artık General Townsend ve ordusunun uzunca bir süre Kutü'l Amare kalesinde direnebilecek halde

²⁴ Kutü'l Amare ile ilgili Türk basınına yansıyan haberlerin geniş kapsamlı bir değerlendirmesi yapıldığında, sadece Türk ordusunun askeri zaferleriyle ilgili haberlerin matbuatta yer aldığı veya İngiliz ordusunun içinde bulunduğu buhranın haber yapıldığı, bunun dışında özellikle başarısız çarpışmalara dair haberlere ise hiç yer verilmediği görülmektedir. Bu durum söz konusu dönemde Türk basınının haber verme görevini özgürce yerine getirmediğini/getiremediğini, basına ciddi bir sansürün uygulandığını göstermektedir. Ancak çelişkili bir durum olarak değerlendirilebilecek şekilde, dönemin bazı Türk matbuatına yansıyan yazılardan öğrenildiğine göre Kutü'l Amare çarpışmaları ile ilgili bazı İngiliz gazeteleri kendi ülkelerinin askeri başarısızlıklarına dahi yayınlarında geniş şekilde yer vermişler, yenilginin askeri ve siyasi sorumlularını ağır şekilde eleştirmişlerdir. Bu durum söz konusu iki ülke matbuatının işlevi ile ilgili bakış açılarındaki farklılığı ortaya koymasından önemlidir.

²⁵ İkdam, 18 Mart 1916.

olmadığı için Türk ordusuna “teslim-i silah” etmesinin yakın olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir.

General Towsen’i kurtarmakla görevlendirilen “*Irak heyet-i seferiyesi kumandanı*” General Aylmer’in başarısız olması üzerine görevden alındığı bilgisini ise İkdam Gazetesi, 15 Nisan 1916 tarihli nüshasında “*Irak’ta İngilizlerin Vaziyeti*²⁶” başlığıyla okuyucularına ulaştırmaktadır. Haberin devamında ise bu gelişme, Irak’taki İngilizler için durumun pek parlak olmadığına açık bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Aynı tarihli İkdam Gazetesi, İngiliz “*Morning Posta*” gazetesinde bulunan bir haberi yayınlamıştır. Buna göre; söz konusu İngiliz gazetesi ülkesinin Irak seferini ağır şekilde eleştirmiş, yapılan hataları tek tek açıklamıştır. Diğer tarafta da Irak’taki Türk Ordusu’nun asker ve teçhizat bakımından mükemmel bir durumda olduğu bilgisini aktarmıştır.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi’nde 16 Nisan 1916 tarihinde “*Kutü’l Amare Mahsurlarının Fena Hali*²⁷” başlığıyla yayınlanan haberde de; General Towsend’in akibeti hakkında Londra’da büyük bir endişenin egemen olduğu vurgulanmaktadır. Aynı haberde General Towsend’in içine düştüğü durum vaktiyle General Gurdun’un Hartum’daki kaderine benzetilmektedir.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, “*Fotunatly Rabor*²⁸” isimli İngiliz gazetesinden aldığı ve 16 Nisan 1916 tarihinde “*İngilizlerin Gözleri Açılıyor mu?*” başlığıyla yayınladığı haberde de Irak cephesinde yaşananlara dair İngiltere’deki siyasi atmosferi sütunlarına taşımaktadır. Söz konusu haberde Irak’taki yenilgiler üzerine Avam Kamara’sında hararetli tartışmaların yaşandığı belirtilerek, başarısızlığın nedenlerine dair hükümete sorular yöneltildiği, bunları hükümet adına Mösyö Çenberlayn’ın cevapladığı ifade edilmektedir. Haberin devamında ise; Mösyö Çenberlayn hükümete yöneltilen sorulara verdiği cevaplar yer almıştır. Buna göre Çenberlayn; Irak’taki savaşların ilk zamanlarında Hindistan’dan o bölgeye yeterli sayıda asker gönderilmesine karşın savaşın öneminin arttığı ilerleyen günlerde ise Hindistan’dan çok az sayıda asker geldiğini belirtmiştir. Bağdat üzerine yapılan askeri hareket planı ile ilgili eleştirilere de cevap veren Çenberlayn, bu planın İngiliz ordusunun en üst komuta kademesinin de onayıyla gerçekleştiğini, Dicle nehri

²⁶ İkdam, 15 Nisan 1916.

²⁷ Tercüman-ı Hakikat, 16 Nisan 1916.

²⁸ Tercüman-ı Hakikat, 25 Nisan 1916.

üzerindeki gemilerin yetersizliği nedeniyle ulaştırma ve sıhhiye işlerinin aksadığını, bu bakımdan hükümetin gerekli tertipleri almak için bir generali ve bir büyük rütbeli sivil memuru görevlendirdiğini, bölgedeki askerlerin iaşesinin gayet iyi bir şekilde sağlandığını sözlerine eklemiştir. Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin belirttiğine göre; Avam kamarasındaki vekiller, Mösyö Çenberlaynın verdiği bu cevapları yeterli görmeyerek, gerekli tertiplerin alınmadan Bağdat üzerine yapılan seferi ağır bir şekilde eleştirmeye devam etmişlerdir.

21 Nisan 1916 tarihli İkdam Gazetesi'nde "*Son Irak Harekâtı Etrafında*²⁹" başlığıyla yayınlanan bir haberde ise; İngiltere'nin Çanakkale'de olduğu gibi Asya'da da büyük bir hezimete maruz kaldığı ifade edilmektedir. Aynı haberde; 4 Nisan'da başlayan Türk taarruzu nedeniyle İngilizlerin pek çok mevzii tahliye etmeye mecbur oldukları, en az dört bin zayıat verdikleri belirtilmiş ve Kutü'l Amare'den, İmam Ali El Garibiye'ye kadar olan bölgeyi gösteren ayrıntılı bir haritaya yer verilmiştir.

Söz konusu haberin devamında ise; son dört haftadır Irak cephesinde meydana gelen olayların İngilizlerin bu bölgedeki vaziyetini daha da kötü bir duruma düşürdüğü, bu dönemdeki savaşlarda dört binden fazla zayıat verdikleri, 14 makineli tüfeği ganimet bıraktıklarını ve bir miktar da esir vermek zorunda kaldıkları belirtilmiştir. İngiltere için, Çanakkale hezimetine benzer bir fecaatin pek de uzak olmadığı, bir ay öncesine kadar Kutü'l Amare'de mahsur kalan İngilizlerin kurtarılacağını düşünenlerin, son gelişmelerden nedeniyle mevcut durumlarını koruma endişesine düştükleri vurgulanmıştır. Haberin son bölümünde ise; Kutü'l Amare'de mahsur kalan İngiliz askerleri hakkında Londra'da son bir aydan beri hiçbir raporun neşredilmediği gibi artık Towsend'in birliğinin kurtarılması ile ilgili sağda solda konuşanlarında kalmadığı bilgisi paylaşılmıştır.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin Berlin'den aldığı ve 22 Nisan 1916 tarihinde "*İngilizler Kutü'l Amare'nin Sukutuna Hazırlanıyor*³⁰" başlığıyla yayınladığı haberde ise; İngiliz kamuoyunun Kutü'l Amare'nin sukutuna (Türk kuvvetlerinin eline geçmesine) hazırlandığını ifade etmektedir.

Bu haberde İngiliz Daily Telgraf Gazetesi'nin konuya dair değerlendirmelerine yer verilerek; Kutü'l Amare'de Türkler tarafından tecrit ve muhasara edilmiş olan

²⁹ İkdam, 21 Nisan 1916.

³⁰ Tercüman-ı Hakikat, 22 Nisan 1916.

İngiliz askerlerinin kurtulmasına dair İngiltere’de ümit kalmadığı, Kutü’l Amare’deki İngilizlerin durumunun gündün güne kötüleştiği, şehrin yüz otuz gündür tamamıyla tecrit edildiği, şehre erzak gönderildiğine dair İngiltere’de uzun zamandan beri hiçbir yayına rastlanılmadığı, bu bakımdan İngilizleri Irak’ta gayet vahim ve feci bir akıbetin beklediği belirtilmiştir. Haberin son kısmında ise; “*Doğu Asya’da İngiliz şöhret ve şanının Kutü’l Amare’ye bağlı olduğu unutulmamalıdır*” denilerek Kutü’l Amare’nin İngiltere için ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu ifade edilmiştir.

General Towsend’in Kuttü’l Amare’deki durumuna dair 24 Nisan 1916 tarihli Tercüman-ı Hakikat Gazetesi’nde “*Kuttü’l Amare Konusunda İngilizler Bedbin.*” başlığıyla yazılan ve Londra’dan elde edildiği belirtilen bir haberde ise; Kuttü’l Amare’de mahsur bulunan İngiliz askeri birliğinin geleceği ile ilgili Londra’da pek umutsuz bir havanın olduğu bir kez daha okuyucularla paylaşılmaktadır. Aynı haberde; İngiltere’nin Harbiye Müsteşarı olan Tenant’ın General Towsend’in durumuna dair avam kamarasında yöneltilen sorulara cevap vermekten kaçınmasının, Londra’da söz konusu kötümserliğin teyidi olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca harp muhabirlerinden Fandler’in Felâhiye’den gönderdiği haberlerin İngilizler için üzüntü verici olduğu da belirtilmektedir.³¹ Aynı gün “*11 Nisan 1332 (24 Nisan 1916)tarihiyle Karargâh-ı Umumi’den Tebliğ Olunmuştur*”³² başlığıyla yayınlanan bir başka haberde ise; bölgedeki çarpışmalara dair önemli bilgiler okuyucularla paylaşılmıştır. Bu tebliğde ifade edildiğine göre; 9 Nisan 1332 (22 Nisan 1916) tarihinde İngilizlerle Türk ordusu arasında gerçekleşen çarpışmalar neticesinde İngilizler mağlup olarak geri çekilmişlerdir. Geri çekilen İngiliz birliklerinin şiddetli takibi ise hava şartları nedeniyle gerçekleştirilememiştir. 23 Nisan 1916 tarihinde Felâhiye’de İngilizler, Türk mevzilerini bombalamış, bazı İngiliz birlikleri Dicle’nin sağ sahiline sarmak istemiş, ancak bütün bu çabalar Türk Ordusu tarafından engellenmiş ve bu esnada bir miktar silah ve mühimmat dahi ele geçirilmiştir. Tebliğin son kısmında ise; Kutü’l Amare şehrinden bazı yerel ahalinin Dicle Nehri’ni yüzerek geçtikleri ve Türk tarafına iltica ettikleri bilgisi paylaşılmıştır.

³¹ Tercüman-ı Hakikat, 24 Nisan 1916. Berlin merkezli bu haber İkdâm Gazete’sinin 25 Nisan 1916 tarihli nüshasında “*Kütü’l Amare’nin Son Günleri*” başlığı ile yer almaktadır.

³² Tercüman-ı Hakikat, 24 Nisan 1916, 11 Nisan 1332.

İkdam Gazetesi, 25 Nisan 1916 tarihinde “*Felâhiye’de Müfremize İngilizlerin Taarruzu Kolaylıkla Def Olunuyor*³³” başlığıyla Kutü’l Amare’deki son gelişmeleri okuyucularıyla paylaşmaktadır. “*Towsend ordusunun mahsur bulunduğu Kutü’l Amare’nin sukutu her gün daha ziyade yaklaşıyor. İngilizlerin bu mühim hadiseyi tehir için yaptıkları son teşebbüsler de akim kılındı*” denilerek cephedeki durum okuyucuya aktarılmıştır. Bu haberin devamında ise; General Towsen’i kurtarmakla görevli ve “Kuva-i İmdadiye” olarak adlandırılan İngiliz kuvvetleri ile Türk Ordusu arasında cereyan eden savaşlara dair bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre; iki taraf arasında 4 Nisan 1916 tarihinde “Beyt-i Abbasi” civarında yapılan çarpışmalarda İngilizlerin 5.000 kayıp vererek geri çekilmek zorunda kaldıkları, 9 Nisan 1916 tarihinde Felâhiye bölgesindeki vuruşmalarda da İngilizlerin 3.000’in üzerinde kayıp verdikleri belirtilmiştir. Aynı haberde savaş bölgelerinin ve Kutü’l Amare havalisinin ayrıntılı haritaları yayınlanmıştır.

Kütü’l Amare’nin Türk ordusu tarafından muhasara edildiği dönemde İngilizlerin Kut kalesinde mahsur kalan ve gıda ve erzak sıkıntısı çeken birliklerine havadan ikmal yapmaya çalıştığına dair gazetelere yansıyan haberler de bulunmaktadır. Örneğin İkdam Gazetesi’nde resmi tebliğe binaen yer alan ve bir haberde Kutü’l Amare’nin Türk kuvvetlerinin eline geçmesinden bir gün önce Yüzbaşı Şuts komutasındaki Türk tayyare Birliği’nin hava muharebesi sonucunda İngiliz tayyaresini düşürdüğü bilgisi yer almaktadır³⁴.

³³ İkdam, 25 Nisan 1916

³⁴ İkdam, 23 Nisan 1332. (6 Mayıs 1916). Aynı haber 22 Nisan 1332 (5 Mayıs 1916) tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesinde de yer almaktadır.

2. General Towsend ve Ordusunun Teslim Olmasına Dair Haberler;

Kutü'l Amare'de General Towsend'in teslimine ve şehrin Osmanlı Devleti'nce ele geçirilme sürecine dair gerek Türk matbuatında gerekse Avrupa basınında pek çok haber yayınlanmıştır. Türk ordusunun başarısı süratle gazetelerin manşetlerini ve ana sayfalarını süslemeye başlamıştır. 30 Nisan 1916 tarihli Tercüman-ı Hakikat Gazete'sinde ve 1 Mayıs 1916 tarihli İkdam Gazetesi'nde yayınlanan "*tebliğ-i resmî*" başlıklı yazı ile Türk halkına, İngiliz kuvvetlerinin teslim olduğu şöyle ilan edilmiştir; "*Takriben Beş aydan beri kahraman kıtaatımızın tazyiki altında Kutü'l Amare'de mahsur kalan İngiliz Ordusu nihayet Orduyu Humayun'un kuvve-i kahresine teslim-i silaha mecbur olmuştur*".³⁵

Haberin devamında ise; Towsend'in teslim olmasına doğru giden süreç ayrıntılı olarak anlatılmış ve Kutü'l Amare'nin muhasara altında kaldığı sürede o havalide yaşananlara dair şu kısa değerlendirme yapılmıştır; "İngilizler, Felâhiye bölgesinden gerçekleştirdikleri askeri hücumlar ile bir netice elde edememişlerdir. Bunun üzerine her ne surette olursa olsun Türk ordusunca muhasara altında tutulan kaleye erzak göndermeye teşebbüs etmişler ve uçakları kullanarak, havadan Kut kalesine un çuvaları atmaya çabalamışlardır. Ancak Türk askerlerinin buna izin vermeyerek, İngiliz uçaklarını ardı ardına düşürmesi üzerine, yüzlerce ton erzak ile dolu bir vapur hazırlayarak ve gece karanlığından da istifade ederek Kut kalesine ulaşmaya çalışmışlardır. Ancak kahraman Türk askeri bu vapuru da durdurup ele geçirmeyi başarmıştır. Bir ay evvel İran havalisindeki Rus ordusu kumandanının (Baratof) yakın bir zamanda Kut'u kurtaracağı ve elini sıkacağı şeklindeki vaatlerden de bir netice çıkmayacağını anlayan General Towsend için tek bir kurtuluş ümidi kalmıştır. 13 Nisan'da (26 Nisan 1916) Towsend, Türk ordusu kumandanlığına müracaat ederek serbestçe kaleden çıkmalarına müsaade edilmesi karşılığında Kutü'l Amare şehrini teslim etmeye razı olduğunu bildirmiştir. Ancak Türk tarafının kayıtsız şartsız teslimin kabul edileceğini bildirmesi üzerine de Towsend, para ile Osmanlı kumandanlarını kandırabileceğini zannederek, elinde bulunan bütün topları teslim ve yanındaki bir milyon lirayı takdim etmeyi teklif etmiştir. Bunun da reddedilmesi üzerine başkaca çıkış yolu kalmayan General Towsend, Kutü'l Amare'de bulunan bütün İngiliz birliğini, Osmanlı Ordusu Kumandanlığı'na teslim

³⁵ Tercüman-ı Hakikat, (17 Nisan1332) 30 Nisan 1916. Bu resmi tebliğ 1 Mayıs 1916 tarihli İkdam Gazetesi'nde de aynen yayınlanmıştır.

etmiştir. Şimdiye kadar 5 general, 277 İngiliz subay, 274 Hintli subay ve 13300 asker esir alınmıştır”.

Söz konusu resmi tebliğin son bölümünde ise; Türk askerinin çok güç şartlarda, mevsimin ve bölgenin tüm zorluklarına katlanarak, aylardan beri yarı bellerine kadar bataklıklar içinde ve kahramanca savaştığı takdirle vurgulanarak; “*elde ettikleri bu zaferle haklı olarak iftihar edebilirler*” denilmiştir.

Londra ve Amsterdam’dan elde edilen bilgileri “*Bizim tebliğ-i resmimizi teyit ediyorlar*”³⁶ başlığıyla yayınlayan Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, İngilizlerin Kutü’l Amare’de muhasara altındaki General Towsend’e yiyecek ve erzak yardımı çabalarını okuyucusuna ulaştırmaktadır. Bu haber göre; İngilizler ağzına kadar dolu bir vapur hazırlamışlar ve bunu 23-24 Nisan 1916 gecesi Kutü’l Amare’ye doğru göndermişlerdir. Fakat Türk askerlerince bu gemi ganimet olarak ele geçirilmiştir.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi’nde 1 Mayıs 1916 tarihinde “*General Towsend Mukadder Bir Kaleci*”³⁷ başlığı ile yayınlanan makalede ise; Towsend ve maiyetinin esir alındıkları sırada layık oldukları askeri muameleye tabi oldukları vurgulanmıştır. Ayrıca, General Towsend’in askeri kariyeri hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra, Irak cephesinde Türk ordusuna karşı hem taarruzda hem de müdafaada başarılı mücadele verdiği ifade edilen İngiliz generalin, Irak’taki mağlubiyetini mahiyetine İngiliz hükümeti tarafından zorla yerleştirilen siyasilerin teşvik ve tahriklerinin hazırladığı açıkça belirtilmiştir. Towsend’i özellikle Selman-ı Pak Savaşı’nda İngiliz birliklerinin zayıflığını gördüğü halde adım adım girdaba sokanların da bu siyasi memurlar olduğu ifade edilmiştir. Irak ve havalisindeki İngiliz siyasi memurlarının senelerce bölgede görev yaptıkları sırada civar Arap aşiretleri hakkında elde ettikleri yanlış bilgiler ile General Towsend’i hataya sevk ettikleri, İngiliz sivil memurlarının, Osmanlı Devleti’nin Irak’ta ve civardaki Araplar tarafından desteklenmediği, bölgede Türk ordusunun elde ettiği başarının geçici olduğu, bu nedenle Bağdat’a doğru taarruza devam edilmesi gerektiğine dair telkinlerinin General Towsend’in başını döndürdüğü ve bu nedenle onun da hata yaptığı vurgulanmakta bir bakıma suç General Towsend de değil Arap coğrafyasında görev yapan İngiliz siyasi ajanlarında denilmektedir.

³⁶ Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1916.

³⁷ Tercüman-ı Hakikat, 1 Mayıs 1916.

3. Kutü'l Amare Zaferi'ne Dair Haberler;

Kutü'l Amare'nin Türk ordusunca teslim alınması, dönemin Türk basınında özellikle İkdam ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde daha çok sevinç ve kutlama haberleri şeklinde yansımıştır. Söz konusu gazeteler 29, 30 Nisan 1916 ve 1,2,3 Mayıs 1916 tarihli nüshalarında Kutü'l Amare ile ilgili çok sayıda haber, makale, harita veya fotoğraf yayınlamışlardır.

Örneğin Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 29 Nisan 1916 tarihinde Kutü'l Amare'nin Türk ordusuna teslimi haberini okuyucularına *“İngilizlerin Tarihi En Büyük Felaketi³⁸”* başlığıyla duyurmuştur. Haberin devamında ise; *“Kutü'l Amare'de mahsur bulunan 13.000 mevcutlu General Towsend ordusunun bugün esir-i harp olarak teslim olunmaya başlandığı Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi'nden iş'ar olunmakla ahali-i muhtereme ilan olunur”* denilmiştir. Söz konusu haberde Türk ordusunun İngiliz kuvvetleri karşısındaki üstün başarısı; *“Türk ordusu bugün Osmanlı bayrağını yine bir şan ve şerefle ala etti...Çanakkale'de Türk süngüsünün acısını çeken İngilizler bu defa da Irak'ta yine akıbeta duçar olmak üzere..”* ifadeleriyle okuyucuya aktarılmıştır.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde 30 Nisan 1916 günü yayınlanan bir başka yazı ise; dönemin önemli Türk milliyetçisi aydınlarından olan Ahmet Ağaoğlu'nun kaleme aldığı *“Siyaset, İngiliz Kafasına Yeni Bir Darbe”* başlıklı makalesidir. İngilizlerin Çanakkale Şavaşları'ndan sonra; *“Kutü'l Amare'de de sersemlendirici ikinci bir kudret yumruğu yediğini”* ifade eden Ahmet Ağaoğlu; söz konusu makalesinde bu mağlubiyetin İngilizler için anlamını şu şekilde açıklamaktadır; *İngilizler şimdiye kadar gerek garp cephelerinde ve gerekse Çanakkale'de birçok defa başarısız olsalar, pek çok esir verseler de daha önce Kutü'l Amare'de olduğu gibi on üç bini aşan bir orduyu başında bulunan kumandan ile birlikte kayıtsız ve şartsız teslim etmemişlerdir. Böyle bir felaket Adalar(İngiliz Krallığı) için ilk defa vaki olmaktadır ve hiç şüphe yoktur ki hadise gerek Londra'da ve gerek bütün İngiltere'de büyük bir tesir yapacak ve belki de İrlanda'da cereyan eden olaylar nedeniyle koltuğu sarsılmış olan Askovit (Herbert Asquith³⁹) - Grey⁴⁰ Kabinesi istifa etmek durumunda kalacaktır.*

³⁸ Tercüman-ı Hakikat, 29 Nisan 1916. (16 Nisan 1332)

³⁹ Dönemin İngiltere Başbakanı.

Ahmet Ağaoğlu'na göre, Kutü'l Amare'de aldığı mağlubiyetten sonra "İngiliz nüfuzu, İngiliz heybeti, İngiliz nam ve şerefi mahv ve perişan olacaktır".

Ağaoğlu söz konusu yazısında; Kutü'l Amare Zaferi'nin Rusya açısından ne anlam ifade ettiğine de değinmektedir. Buna göre; Türk zaferi sonrasında Rusya ve İngiltere'nin doğu için yapmış oldukları planlar alt üst olacak ve şüphesiz Rusya da İngilizlerin maruz kaldığı felaketin daha büyüğüne misli ile uğrayacaklardır.

İkdam Gazetesi ise; 1 Mayıs 1916 tarihli nüshasının ilk sayfasını neredeyse tamamen Kutü'l Amare Zaferi'ne ayırmıştır. Büyük puntolarla ve üç farklı manşet ile Türk ordusunun zaferini okuyucularına duyurmuştur⁴¹.

İkdam Gazetesi, aynı günkü nüshada; "*Irak seferi kaç mal oldu?*" başlığıyla yayınladığı haberde; İngiltere'nin söz konusu savaşlardaki kayıplarını gündeme getirmiştir. Burada verilen bilgilere göre; Kuttü'l Amare'de mahsur kalan yirmi bin kişilik askeri birlik için İngilizler kırk bin kişi feda etmiştir. İngiltere, Felâhiye mıntikasında giriştikleri ona yakın büyük meydan muharebesinde yalnız maktul (ölü) 25.000'den fazla kayıp vermiştir. Gerçekçi bir hesap ile İngilizlerin toplam kaybının ise 40.000'den fazladır. General Towsend ordusunun, savaşın ilk günlerinde 20.000 olan mevcudu, savaşlar sonunda 14.000'e inmiştir. Bu düşünüldüğünde İngilizlerin Aziziye Muharebeleri'nden Kutü'l Amare'nin Türk Ordusu'nca geri alındığı güne kadar 60.000 kişi kaybettiği anlaşılmaktadır.

Gazetenin söz konusu haberle ilgili son cümlesi ise oldukça iddialıdır; "...denilebilir ki Irak'taki İngiliz zayıfatı Çanakkale'deki İngiliz zayıfatının yarısını çoktan geçmiştir".

Milli ajans vasıtasıyla tebliğ edilen 1 Mayıs 1916 günü "*General Towsend Mukadder Bir Kaleci*" başlığıyla Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde yayınlanan ve yukarıda değinilen haberin bir benzeri bu defa da 2 Mayıs 1916'da İkdam Gazetesi'nde "*Towsend Nasıl Gaib Etti?*"⁴² şeklinde yer almıştır. Bu yazıda General Towsend'in Irak Cephesindeki faaliyetlerinde başarılı olduğu belirtilirken İngiliz mağlubiyetinin sorumlusu olarak bölgede bulunan İngiliz sivil memurları (ajanları) gösterilmektedir. Özellikle bu sivil memurların; Irak ve çevresinde yerleşik Arap ahali

⁴⁰ Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı.

⁴¹ İkdam, 1 Mayıs 1916.

⁴² İkdam, 2 Mayıs 1916.

ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin kötü olduğuna, bölgede bulunan Türk ordusunun kuvvetsizliğine dair masallar uydurarak, Towsend'i Bağdat'a doğru taarruza teşvik ettikleri vurgulanmaktadır. Söz konusu sivil memurların; bölgedeki Arap ahalinin cehaletinden de istifade etmek için Türk ordusu kumandanlarının rüşvet ile bazı toprakları İngilizlere sattıklarına dair bölge ahalisini inandırmaya ve böylece onları kendi yanlarına çekmek için taş ve toprak dolu sandıkları bazı Türk kumandanlarına gönderdikleri de belirtilmektedir. General Towsend'in içine düştüğü felaketin nedeni olarak belirtilen İngiliz sivil memurları ve onların da üzerinde bulunan siyasiler için; "*Kutü'l Amare'nin sukutu pek acı bir ders*" olarak nitelenmektedir.

İkdam Gazetesi'nde yer alan 2 Mayıs 1916 tarihli ve "*Bağdat yolu nereden kaldı?*"⁴³ başlıklı bir başka yazıda ise; "...*Şarkta ve garbta, bilhassa İslamlar üzerinde getireceği tesiri düşünerek ellerine geçmesine fevkalade ehemmiyet ...*" atfettikleri Bağdat'ı işgal etmek için İngiltere'nin yaptığı mücadeleden bahsedilerek, Selman-ı Pak ve Aziziye savaşlarında Türk ordusu karşısında aldıkları mağlubiyetle "*Bağdat minarelerinin hayalini pek gaib etmektedirler*" denilmiştir. Haberin devamında ise; General Towsend'in Kutü'l Amare'de Türk ordusuna karşı mukavemeti, İngilizleri Bağdat'ı ele geçirmek için yeniden heveslendirse de "Türk ordusunun azim ve celadeti karşısında" tutunamayarak "*Kutü'l Amare'nin sukutu İngilizlerin Bağdat hakkındaki ümitlerini de baştan aşağı zir ve zir etti*" şeklinde değerlendirme yapılmıştır.

a. Kutü'l Amare Zaferi'nin Osmanlı Devleti'ndeki yansımaları;

Kütü'l Amare Zaferi'nin başta İstanbul olmak üzere Osmanlı Devleti'nin pek çok şehrinde Türk halkını sevince boğduğuna dair gazetelere yansıyan oldukça önemli sayıda haber bulunmaktadır. Bunlara baktığımızda;

İkdam Gazetesi 1 Mayıs 1916 tarihli nüshasında, "*Kütü'l Amare'nin Sukutu Hakkında; Kahraman Ordumuzu Tes'id*"⁴⁴ başlığıyla yayınladığı haberde; "*Dün gece İstanbul itfaiyesi ve merkez muhafız taburları efradı ellerinde meşaleler bulunduğu ve önlerinde askeri bando muzikleri...*" şeklinde yapılan kutlamalar hakkında bilgi vermiştir.

⁴³ İkdam, 2 Mayıs 1916.

⁴⁴ İkdam, 1 Mayıs 1916.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin 29 Nisan 1916 tarihli nüshasında yer alan habere göre; Kutü'l Amare Zaferi, Edirne'yi sevince boğmuştur. Özellikle okullardaki öğrenciler bu zafere çok sevinmişlerdir. Haber söz konusu gazetede şöyle yer almıştır; *“İngiliz çetesinin iflasını ilan eden büyük muzafferiyetimiz pek azim-i sürur-u mucip olmuştur. Şehri derhal donatmıştır. Bilhassa mektepler pek parlak tezahüratta bulunmuştur⁴⁵”*

“Towsend'in teslimi ve vilayette sürur⁴⁶” başlığıyla 1 Mayıs 1916 tarihli Tecüman-ı Hakikat Gazetesi'nde yayınlanan haberde ise; Kutü'l Amare zaferinin Osmanlı ülkesindeki yansımaları şehir ve kasabalardan gelen kutlama telgraflarıyla ile okuyucuya şöyle anlatılmaktadır;

Kirmasti Kasabası'nda söz konusu teslimiyet haberi üzerine kasaba kısa sürede bayraklarla donatılmış ve ahalinin sevinci sabaha kadar sürmüştür.

Konya'da da benzer sevinç gösterileri yapılmış ve şehir bayraklarla donatılmıştır.

Burdur'dan bildirildiğine göre; söz konusu zafer haberi şehri sevince boğmuş, Burdurlular kahraman Türk ordusuna duacı olduklarını bildirmişlerdir.

Gerede; kasabadan gönderilen telrafa göre; Geredeliler kısa bir süre önce Padişahın tahta geçmesinin yıl dönümü nedeniyle kutlama yapmışlarken, Kutü'l Amare zaferi haberinin de gelmesiyle bayram üstüne bayram yapmışlardır.

Kütahya; Şehirdeki sevinci dönemin belediye reisi Said Bey, 3 Mayıs 1916 tarihli İkdam Gazetesi'ne gönderdiği ve Türk ordusunu tebrik ettiği telgrafta anlatmaktadır. Kütahya halkı hamd ve şükran duyguları ile zafer haberi üzerine geceli gündüzlü kutlama yapmıştır⁴⁷.

Kütü'l Amare zaferi ile ilgili olarak dönemin basınında şehir ve kasabalardan gelen söz konusu telgraf haberlerinin yanında Osmanlı Devleti'nin müttefiki ülkelerin devlet erkânından gelen gönderilen kutlama telgrafları da bulunmaktadır. İkdam Gazetesi'nin 2 Mayıs 1916 tarihli nüshasında Berlin'de Almanya Meclis Başkanı Doktor Kempf'in İstanbul'daki Meclis'i Mebusan Reisi Hacı Adil Bey'e gönderdiği

⁴⁵ Tercüman-ı Hakikat, 29 Nisan 1916.

⁴⁶ Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1916.

⁴⁷ İkdam 3 Mayıs 1916.

telgraf bunlardan biridir⁴⁸. Doktor Kempf bu telgrafında; Osmanlı Devleti'ni tebrik ettiğini belirterek; bu zaferin Alman ve Türk milletini ve müttefiklerini birbirine bağladığını ve “..*sadık silah arkadaşlığını*” sevince boğduğunu ifade etmiştir. Bu telgrafa cevaben Meclis'i Mebusan Reisi Hacı Adil Bey'in Doktor Kempf'e yazdığı ve aynı tarihli İkdam Gazetesi'nde yer alan telgrafta da; müttefik memleketlerin müşterek ve haklı gayelerini gerçekleştirmek uğrunda kazanılan zaferden dolayı kutlama için teşekkür edilmiştir.

b. Kutü'l Amare Zaferi'nin Osmanlı Devleti'yle Müttefik Olan Ülke Basınındaki Yansımaları;

Almanya'da basılan *Frankfurter Zeitung Gazetesi*, Kutü'l Amare Zaferi ile ilgili yayınladığı haberde İngilizlerin daha önce düşmana asla bu şekilde teslim olmadığını vurgularken, *Köllnische Zeitung Gazetesi* ise; Kutü'l Amare mağlubiyeti ile İngiltere'nin doğu planlarının alt üst olduğunu, Çanakkale'den sonra Irak'daki yenilginin doğudaki İngiliz şanının yok olması anlamına geldiğini belirtmiştir. 30 Nisan 1916 tarihli *Nurduviçe Alamania Zeitung Gazetesi*'nde Kutü'l Amare zaferi ile ilgili yayınlanan ve Tercüman-ı Hakikat Gazetesi vasıtasıyla aktarılan makalede de Türk ordusunun başarısından övgüyle bahsedilmiş ve bu başarıyı Türk ordusunun gelecekteki yeni zaferlerinin habercisi olarak gördüklerini beyan etmişlerdir⁴⁹.

Deutsche Kriegszeitung Gazetesi; ise konuya dair yer verdiği bir haberde İngilizlerin Irak seferinde kayıplarının toplamının yaklaşık yüz bin kişi olduğunu ifade etmektedir⁵⁰.

Kütü'l Amare Zaferi Bulgaristan basınında da geniş şekilde yer bulmuştur. Örneğin Balkanskaya Posta Gazetesi, kazanılan bu zaferin Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini tesis etmeye matuf olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu başarı ile Genç Türkiye'nin Irak'ta ibraz olunduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Bulgar basınında yer alan haberlerde ifade edilen bir diğer görüş ise; söz konusu zafer ile Türklerin o havalideki Arapları ilelebet kendi yanlarında tutmayı başardıkları ve gelecekte Hind Müslümanları ile kalb ve his birliği kurarak İngiltere'ye öldürücü darbe vuracakları yönündedir.

⁴⁸ İkdam, 2 Mayıs 1916.

⁴⁹ Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1916.

⁵⁰ Tercüman-ı Hakikat 3 Mayıs 1916.

Nafia Nazırı Yakof'un yayınladığı (Novk?) Gazetesi'nde 2 Mayıs 1916 tarihinde Irak cephesindeki Türk zaferi ile ilgili yer alan haberde ise; Bulgar kamuoyunun bu bölgedeki gelişmeleri yakından takip ettiği, müttefikleri olan Türklerin zaferinin son derece önemli olduğu, çok yakın bir zamanda İngiltere ve Rusya'da söz konusu hadiseyle ilgili yeni gelişmelerin ortaya çıkmasının beklendiği, Rusya'nın Basra Körfezi'ne inme planlarının boşa çıkacağı vurgulanmıştır⁵¹.

Narodniy Prava Gazetesi'nde yayınlanan bir makalede Kutü'l Amare zaferi nedeniyle müttefik Osmanlı Devleti kutlanarak, Bulgaristan iç siyasetinde İngiltere'nin ve Rusya'nın yenilmez bir devletler olduğunu düşüncesiyle ülkenin İttifak Devletleri yanında savaşa girmesine karşı çıkanlara "İngiltere'nin yenilmez bir kuvvete malik bulunduğu hakkındaki iddialar nerede kaldı?" diye imalı bir soru yöneltmiştir⁵².

c. Kutü'l Amare Zaferi'nin Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki Yansımaları;

Türk ordusunun Kutü'l Amare'yi ele geçirmesi ve General Townsend'in teslim olması haberleri Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefikleri Almanya'da da büyük bir sevinçle karşılanmıştır. 29 Nisan günü Brandenburg Başkumandanı General Obrest Fon Kasel'in tebliği ettiğine göre⁵³; Kutü'l Amare'nin Almanyanın müttefikleri kahraman Osmanlı ordusunca zapt edilmesi ve yaklaşık 13.000 İngiliz askerinin esir alınması nedeniyle Alman İmparatoru, ülkesinin cadde ve sokaklarının bayraklarla donatılması emrini vermiştir. Ayrıca 30 Nisan Pazar ve 1 Mayıs Pazartesi günü Berlin ve Brandenburg okullarında bu çok önemli zaferin çeşitli etkinliklerde kutlanmasına ve öğrencilere de bir gün izin verilmesine karar verildiği bildirilmiştir.

29 Nisan 1916 tarihinde Berlin'den bildirildiğine göre⁵⁴; söz konusu zafer bütün Almanya'da olduğu gibi Berlin'de de büyük bir sevinçle karşılanmış. Sadece Alman silahlı kuvvetleri değil, siyasiler ve Alman halkı da Türk ordusunun bu parlak zaferini takdirle karşılamış ve şehri bayraklarla süslemişlerdir.

Kütü'l Amare Zaferi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından da sevinçle ve memnuniyetle karşılanmış ve bu başarıyı gerçekleştiren Irak Ordusu

⁵¹ Tercüman-ı Hakikat, 3 Mayıs 1916.

⁵² İkdam, 5 Mayıs 1916.

⁵³ Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1916.

⁵⁴ Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1916.

Kumandanı Halil Paşa'ya Avusturya-Macaristan İmparatoru demir taç nişanının birinci rütbesi ile harp madalyası vermiştir⁵⁵.

Ayrıca Viyana Belediye Başkanı Mösyö Weisskirchener, Osmanlı Devleti Viyana büyükelçisi Hilmi Paşa'ya bir tebrik telgrafı göndermiştir. Mösyö Weisskirchener söz konusu telgrafında özetle; şanlı Türk Ordusu tarafından gerçekleştirilen zaferden dolayı Viyana'da gerçekleştirilen sevinç gösterilerinden bahsettikten sonra Viyana halkının da tebriklerinin padişaha ulaştırılmasını rica etmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'da Mösyö Weisskirchener'e gönderdiği mukabil telgrafta; tebrik telgrafı için teşekkür etmiş, Viyana halkının tebriklerinin de mutlaka padişaha ulaştırılacağını belirtmiştir⁵⁶.

d. Kutü'l Amare Zaferi'nin Tarafsız Ülkelerdeki Yansımaları;

Kutü'l Amare zaferinin Birinci Dünya Savaşında tarafsız olan ülkelerdeki yansıması hakkında dönemin Türk matbuatında bazı haberler bulunmaktadır.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin 2 Mayıs 1916 tarihinde "*Osmanlı muzafferiyeti ve bi taraf matbuat*⁵⁷" başlığıyla yayınladığı haberde; Danimarka basınında Towsen'in teslimi haberlerinin geniş şekilde yer aldığı belirtilmektedir. Danimarka basını, Türklerin bu başarı ile Türk namus ve şerefini bir kat daha yücelttiğini belirtirken özellikle İngiltere'yi doğudaki faaliyetleri bakımından derinden etkileyeceğini vurgulamaktadır.

Tercüman-ı Hakikat Gazete'sinin Atina'dan elde ettiği haberlere göre; Kutü'l Amare zaferinin Arnavutlar üzerinde büyük bir tesiri olmuş ve bu ülkeye dair İtalya'nın ittifak kurma çabalarına ciddi bir mukavemet ortay çıkmıştır⁵⁸.

Kutü'l Amare zaferine Norveç basını da yer vermiştir. Tercüma-ı Hakikat Gazetesi'nde çıkan "*Irak zaferi ve bi taraf matbuat*⁵⁹" başlıklı yazıda; Irak'taki savaşın kaybedilmesi Müslümanlar arasında İngiltere'nin haysiyet ve nüfusuna müthiş bir darbe olacaktır şeklinde değerlendirme yapılmıştır.

⁵⁵ Tercüman-ı Hakikat, 3 Mayıs 1916.

⁵⁶ İkdâm, 4 Mayıs 1916.

⁵⁷ Tercüman-ı Hakikat, 2 Mayıs 1916.

⁵⁸ Tercüman-ı Hakikat, 2 Mayıs 1916.

⁵⁹ Tercüman-ı Hakikat, 2 Mayıs 1916. Bu haber 4 Mayıs 1916 tarihli İkdâm Gazetesi'nde de yayınlanmıştır.

İsveç ve İsviçre gazeteleri de Türk Ordusunun başarısına kayıtsız kalmamıştır. İsveç'in büyük gazetelerinden Stokholms Dağbaladat?⁶⁰ Gazetesi, bu olay ile İngiltere'nin ve özellikle Askovit (Asquith) kabinesinin nüfuz ve haysiyeti çok müthiş bir darbe yediğini, Gelibolu felaketinden birkaç ay sonra meydana gelen bu hezimet ile İngiltere'nin İslam alemi arasındaki itibarının yerle bir olduğunu belirtmiştir. Aynı gazete haberin devamında ise; İngiltere'nin Kutü'l Amare'deki mağlubiyetinin Avrupalı müttefikleri nezdinde de tesirinin olacağını ifade etmiştir. Berner Entellijansibat⁶¹ ? Gazetesi ise; İngiltere'nin söz konusu mağlubiyet sonrası milyonlarca Müslüman üzerindeki itibarının ağır bir darbe alacağını vurgulamıştır. Gazet dö Lozan⁶² ise; Kutü'l Amare felaketinin Londra'yı çok kötü etkileyeceğini, zaten sarsılmış olan Askovit (Asquith) hükümetinin parlamentoya karşı çok zor bir duruma düşüreceği belirtilmiştir.

⁶⁰ İkdam, 3 Mayıs 1916.

⁶¹ İkdam, 3 Mayıs 1916.

⁶² İkdam, 3 Mayıs 1916.

4. Kutü'l Amare Zaferi'ne Dair Dönemin Türk Basınında Yayınlanan Bazı Fotoğraflar, Haritalar ve Krokiler;

İkdam Gazetesi, 18 Nisan 1332, 1 Mayıs 1916

Beş aydır, mevsimin ve muhitin her türlü müşkilatına, düşmanın her türlü tecavüzlerine mukavemet gösteren ve bütün kuva-i imdadiyeyi püskürterek nihayet Kutü'l Amare'yi iskate muvaffak olan Irak Ordumuzun Kahraman Kumandan Vekili

Halil Paşa

İkdam Gazetesi, 18 Nisan 1332, 1 Mayıs 1916

Kutü'l Amare'de mahsur olup teslim-i silaha mecbur olan General Townsend Bey'in yakında gelen İngiliz gazetelerinden alınmış resmi.

İkdam Gazetesi ;5 Mart 1332, 18 Mart 1916

İngilizler Fellaheh'den de ricaate Başlıyorlar;

Resim Altı;

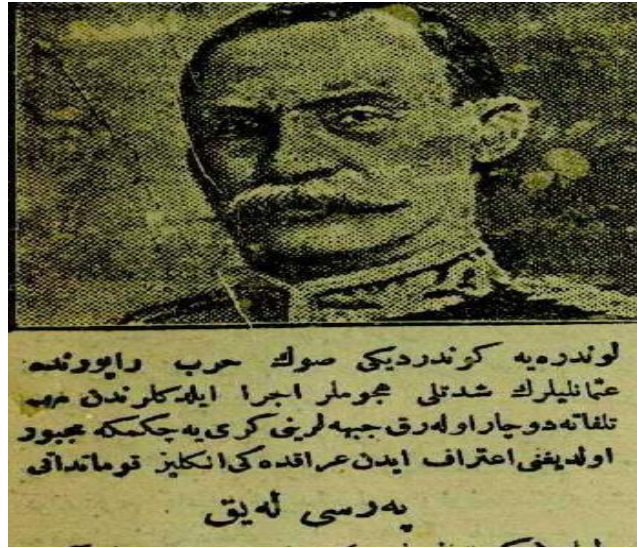
Üç aydan beri Townsend ordusunun mahsur kaldığı Kutü'l Amare ile 24 Şubat harbinin mahal-i cereyanı olan Fellaheh havalisini gösteren harita.

İkdam Gazetesi ; 5 Mart 1332, 18 Mart 1916

Muhasara olunan ordunun tahlisi için hareket eden General Alymer'in bizzat itirafından ve son hareketinden kariben sukutü muhakkak olan Kutü'l Amare karyesinde eski bir sokak.

İkdam Gazetesi, 10 Nisan 1332 , 21 Nisan 1916.

Londra'ya gönderdiği son harp raporunda Osmanlıların şiddetli hücumlar icra ettiklerinden telefata duçar olarak cephelerini geri çekmeğe mecbur olduğunu itiraf eden Irak'taki İngiliz kumandanı

Percy Leyk

Fellahiye Müfrezemize İngilizlerin Taarruzu Kolaylıkla Def Olunuyor

Townsend ordusunun mahsur bulunduğu Kutü'l Amare'nin sukutu her gün daha ziyade yaklaşıyor. İngilizlerin bu mühim hadiseyi tehir için yaptıkları son teşebbüsler de akim kılındı.

İngilizlerin Kutü'l Amare'de bulunan Townsend ordusuna gönderdikleri kuva-i imdadiyenin 4 Nisan'da 5.000 zayıata maruz bıraktığı Beyt-i Abbasi mevki ile dünki tebliğimizde düşmanın büyük bir taarruzla başlayıp 3.000'i müteceviz zayıatıyla neticlendiği bildirilen 9 Nisan muharebatının cereyan ettiği Felâhiye mevzısını ve Kutü'l Amare havalisini gösteren mufassal harita.

Sonuç;

General Towsend'in komutasındaki İngiliz Ordusunun Bağdat önlerinde durdurulup, Kutü'l Amare'ye kadar geri çekilmesi ve burada Türk Ordusunca muhasara altına alınmasıyla birlikte Türk basınında konuya dair haber, fotoğraf, harita ve krokilerin oldukça geniş bir şekilde yer almaya başlamıştır. Söz konusu haberler, Kut kalesinde mahsur kalan İngiliz birliklerini kurtarmak üzere bölgeye gönderilen İngiliz kuvvetleriyle Türk birlikleri arasında Felâhiye bölgesinde cereyan eden savaşlar esnasında oldukça artmıştır.

29 Nisan 1916 tarihinde Towsend'in ordusuyla birlikte Türk kuvvetlerine teslim olduğu haberleri, İkdam ve Tercüman-ı Hakikat gibi gazetelerde neredeyse tam sayfa şeklinde yer almıştır. Türk ordusunca elde edilen başarının anlamı hakkında Ahmet Ağaoğlu gibi dönemin tanınmış gazetecileri kendi köşelerinde makaleler yayınlamış, Irak cephesiyle ilgili harita, kroki ve fotoğraflar basılmış, konu pek çok boyutuyla gazetelerde işlenmiştir.

Kutü'l Amre zaferi Osmanlı Devleti'nde büyük sevinçle karşılanmış. Şehirlerde, kasabalarda bayram havası estirmiştir. Söz konusu zafer, Almanya gibi, Bulgaristan gibi Osmanlı ile müttefik olan devletlerde de sevinçle karşılanmış, onların basınında da Türk ordusunun başarısını takdir eden yayınlara yer verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız olan devletlerin matbuatında da söz konusu zafere dair değerlendirme yazıları yayınlanmıştır. Kutü'l Amare Zaferi'ne dair yurt dışındaki kimi yayınlar da Türk basınında yer bulmuştur.

Gazetelere yansıyan bazı haberlerde, özellikle Kutü'l Amare'de teslim olan İngiliz kuvvetleri veya bütün Irak cephesindeki çarpışmalarda ölen İngiliz askerlerinin sayısı hakkında birbiriyle uyuşmayan bazı bilgiler de mevcuttur. Bunun yanında Irak cephesinde yaşananlara dair Türk basınına yansıyan haberlerin geneline bakıldığında, daha çok Türk ordusunun galip geldiği veya kısmen başarı kazandığı haberler görülmektedir. Bu durum bütün ülkeler için geçerli olan savaş zamanında basının sadece bilgilendirme görevi yapmayıp propaganda unsuru olarak da kullanıldığı gerçeği ile açıklanabilir.

Kaynakça;

Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, C.II, İstanbul 1991, s. 391.

Bariş Metin, *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyası'nda Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s. 44.

Edward J.Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l Amare ve Filistin Cephesi*, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s.123-124.

Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 1984

Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Genel Kurmay ATASE yayınları, Ankara 1997.

Mahir Küçükvatan, "İngiliz Basınında Osmanlı'nın Kutü'l Amare Zaferi", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.XIII/26, Bahar Sayısı, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay. İzmir, 2013

Mücahit Özçelik, "Kut'ül Amare Zaferinin Türk Basınına Yansımaları", *Turkish Studies*, C. 10/9, Ankara, Yaz 2015, s. 373.

Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918*, Vadi Yayınları, Ankara 2004.

Vahdet Keleşılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu 1914-1918*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Vahdet Keleşılmaz," *Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal*", Türkler, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 316-320.

Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım III, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1991, s. 160-161.

Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", *1914'ten, 2014'e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu 20-21 Kasım 2014 İstanbul*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul 2014, s. 395.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak, İran Cephesi, C. III-I, Genel Kurmay ATASE Yay. Ankara 1979, s. 834.

Gazeteler;

İkdam, 18 Mart 1916.

İkdam, 15 Nisan 1916.

İkdam, 21 Nisan 1916.

İkdam, 25 Nisan 1916.

İkdam, 1 Mayıs 1916.

İkdam, 2 Mayıs 1916.

İkdam, 3 Mayıs 1916.

İkdam, 4 Mayıs 1916

İkdam,5 Mayıs 1916.

İkdam, 6 Mayıs 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 16 Nisan 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 25 Nisan 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 22 Nisan 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 24 Nisan 1916

Tercüman-ı Hakikat, 29 Nisan 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 1 Mayıs 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 2 Mayıs 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 3 Mayıs 1916.